

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

Федько Світлана Леонідівна

УДК 159.9.07:[364-784:316.6](043.3)

**КУЛЬТУРОДОЦІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ
В ПРАКТИЦІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Київському національному лінгвістичному університеті, кафедра психології і педагогіки, м. Київ

Науковий керівник

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Бондаренко Олександр Федорович**, Київський національний лінгвістичний університет, кафедра психології і педагогіки, завідувач

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Данилюк Іван Васильович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, декан;

кандидат психологічних наук, доцент **Луньов Віталій Євгенійович**, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, лабораторія психології навчання імені І.О. Синиці, провідний науковий співробітник

Захист відбудеться 27 квітня 2016 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ – 33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ – 33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий “25” березня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. М. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний глобалізований світ ставить принципово нові виклики не лише перед окремими країнами й економічними системами, а й перед конкретною особистістю. Це, у свою чергу, змушує фахівців зі сфери психологічної допомоги, зокрема психологічного консультування, інтенсифікувати пошуки ресурсів для надання такої допомоги в межах власної культурної традиції.

Взаємозумовленість психологічного консультування і культурного середовища – це проблемне поле, що висвітлює гострі кути сучасної консультативної психології. Посилення уваги до проблеми соціокультурної, а отже, і ціннісно-сислової зумовленості практики надання психологічної допомоги пов'язане передусім зі стрімкою експансією західної наукової думки в країни незахідного світу. Донедавна експансія англо-саксонської культури сприймалася як форма інтенсифікації культурного обміну. Проте проголошені ідеї про всесвітню уніфікацію та інтеграцію стали приймати, насправді, однобічний характер, зокрема такий, за якого баланс впливу стрімко змістився в бік Заходу. Але разом з тим на сучасному етапі в багатьох країнах світу посилюються тенденції індигенізації, тобто пошуку власних соціокультурних основ вибудовування стратегій психологічної допомоги.

Безперечно, вирішення проблем соціокультурного самовизначення психологів-практиків, що зумовлено актуальною ситуацією, потребує неабияких зусиль для подолання методологічного еклектизму, некритичної рецепції сучасних інноваційних підходів та з'ясування меж імплементації останніх у практиці психологічної допомоги.

Функціональне поле професійної діяльності психолога передбачає активну взаємодію з носіями і виразниками певного менталітету, психологічні труднощі яких зазвичай детерміновані низкою соціокультурних чинників середовища проживання. Відтак опосередкувальною ланкою між психологічним консультуванням і культурною складовою є *соціокультурна рефлексія психолога*, що виступає як процес осмислення культурної зумовленості власної професійної діяльності і, відповідно, забезпечує володіння культуродоцільними способами професійної поведінки.

Необхідність аналізу сучасної системи психологічного консультування крізь призму її ціннісно-сислових детермінацій, критичного осмислення консультативної практики в руслі мейнстріму та її трансформації відповідно до сучасних реалій з метою підвищення ефективності визначає актуальність і своєчасність теми дослідження.

Проблема культурної зумовленості практики надання психологічної допомоги як прямо, так і опосередковано, висвітлена в низці наукових напрямів. Теоретичні витоки й передумови цього феномену простежуються в антропології та етнографії (Г.Д. Гачев, М.Я. Данилевський, К.Д. Кавелін, Г.І. Маркелов, Б.Ф. Поршнєв, А. Тойнбі, С.Ф. Хантінгтон, О. Шпенглер), лінгвокультурології та психолінгвістиці (А. Вежбицька, А. Де Лазарі, Д.М. Овсянко-Куликовський, О.О. Потебня, Дж.А. Расселл) і знаходять своє продовження в роботах представників безпосередньо психологічної думки: як зарубіжних (Дж. Беррі, Р. Брісліна, Дж. Брунера, В. Вундта, У. Джеймса, К. Клакхона, М. Лацаруса, Д. Мацумото, М. Мід, Ф. Стробека, Г. Тріандіса, Е. Холла, Г. Хофстеде, Х. Штейнталя, К. Юнга та ін.), так і вітчизняних (Л.С. Виготського, І.В. Данилюка, І.С. Кона, О.Р. Лурії, С.В. Лур'є, Т.Г. Стефаненко, Г. Шпета та ін.).

Питання необхідності включення культурної складової в практику надання психологічної допомоги спирається на проблему підготовки практичних психологів загалом (О.Ф. Копйов, О.С. Кочарян, С.Д. Максименко, М.Р. Мінігалієва, В.А. Семиченко, В.М. Цапкін, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко) та конкретно в межах певного соціокультурного простору (О.Ф. Бондаренко, М.Є. Бурно, О.Л. Венгер, В.В. Гришин, З.Г. Кісарчук, Н.О. Кучеровська, В.Є. Луньов, П. Педерсен, Г. Ренн, М. Сандомирський, О.Й. Сосланд, Д. Сью).

Перші кроки в реалізації індигенізаційного підходу у вітчизняній психології здійснили О.Ф. Бондаренко та І.В. Данилюк. Дослідження ментальності українського етносу, що відкривають широкі перспективи українським психологам, репрезентовані в роботах М.Й. Боришевського, О.Т. Губка, В.Б. Євтуха, І.В. Кривонос, О.М. Лозової, Н.А. Маєвської, А.Ф. Фурмана, М.-Л. А. Чепи, В.М. Яніва.

Наразі перед українськими психологами постало завдання створити систему наукового психологічного знання і, відповідно, підходів до надання психологічної допомоги, що зосереджуються у власних, безперечно багатих соціокультурних реаліях – цінностях, віруваннях, світоглядних орієнтирах, які, у свою чергу, спираються на філософську та релігійну традицію етносу, а не нав'язану ззовні ідеологію. Першим кроком на цьому шляху є усвідомлення фахівцями власної культурної ідентичності і розуміння того, що реальний предмет психології, а відповідно, і консультативної роботи, скоріше міститься у повсякденній діяльності людей, ніж у штучних, нав'язаних ззовні смислах. Практичний бік поставленого питання полягає у застосуванні консультативних методів, соціокультурний базис яких є комплементарним соціокультурному середовищу та ментальності клієнта. Останнє визначає й диктує логіку пошуку культуродоцільних підходів до надання психологічної допомоги.

Долучення результатів вітчизняних наукових розробок до світової наукової думки сприятиме узгодженню поглядів, а також демаркації істинно універсального і культуродоцільного в практиці надання психологічної допомоги. Як теоретична, так і практична значущість питання та його недостатня розробленість у сучасній психологічній науці зумовили вибір теми дослідження “Культуродоцільні тенденції в практиці надання психологічної допомоги”.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася в межах науково-дослідної теми кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету “Етичний персоналізм: теоретична концепція та психотехнічні можливості” (2012–2014 рр., номер державної реєстрації: 0112U000928), а також комплексної наукової теми “Вдосконалення професійної підготовки фахівців психологічного та педагогічного спрямування” (з 2014 р.).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського національного лінгвістичного університету (протокол № 14 від 25 травня 2015 р.) та узгоджено у Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 23 червня 2015 р.).

Метою дослідження є теоретико-методологічний аналіз генези й особливостей культуродоцільних тенденцій у сучасній практиці психологічного консультування та емпіричне дослідження вияву вказаних тенденцій у професійній свідомості практикуючих психологів.

Гіпотеза дисертаційного дослідження базується на припущенні, що спрямованість соціокультурного змісту роботи психологів-практиків визначається двома провідними культуродоцільними тенденціями – індигенізацією та універсалізацією, – експліцитність та імпліцитність яких зумовлює актуальне ставлення професіоналів до власної діяльності у сфері надання психологічної допомоги.

Відповідно до мети були визначені **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати сукупність вихідних положень, що утворюють науково-теоретичну основу дослідження культуродоцільних тенденцій у сучасній практиці надання психологічної допомоги.
2. Простежити генезу феномену культуродоцільності у психологічному консультуванні, визначити зміст цього поняття і явища.
3. Охарактеризувати основні вектори спрямованості культуродоцільності психологічної допомоги – універсалізацію та індигенізацію, розкрити їх ціннісно-сміслові та ідеологічні підстави.
4. Визначити основні принципи й умови побудови культуродоцільних моделей психологічного консультування.
5. Емпірично вивчити й обґрунтувати специфіку репрезентації феномену культуродоцільності в сучасній практиці надання психологічної допомоги шляхом виявлення смислотворчих елементів професійної рефлексії як ключової детермінанти соціокультурної компетентності психологів.

Об'єкт дослідження – сучасні культуродоцільні тенденції як способи професійних дій у практиці надання психологічної допомоги.

Предмет дослідження – особливості вияву тенденцій універсалізації та індигенізації у професійній свідомості психологів-практиків.

Методологічну й теоретичну основу дослідження склали принципи, викладені в рамках вітчизняної культурно-історичної теорії (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, О.Г. Асмолов, М.Г. Ярошевський), а також її зарубіжні аналоги: соціокультурний підхід (Дж. Верч) і культурна психологія (Дж. Брунер, М. Коул, С. Скрібнер, Р. Шведер); етнокультурна теорія розвитку особистості (Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко, О.В. Сухарєв, В.Ю. Хотинець, М.-Л. А. Чєпа); принцип культурного детермінізму (М. Вебер, А. Кардинер, М. Лазарус, М. Мід, Х. Штейнталь, О.О. Потебня, Л. Уайт та ін.); принцип єдності психіки та діяльності (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн); теорія опосередкованого зв'язку культури і спілкування (Дж. Беррі, М. Бонд, Г. Тріандіс, Г. Хофстеде); крос-культурний підхід у дослідженні психічних явищ (М. Беннет, Дж. Беррі, Д. Кемпбелл, Г. Тріандіс); культурно-сензитивний підхід у вивченні психологічних явищ (Х. Дайдєнбах, Н. Пезешкеан, Х. Пезешкеан та ін.); положення про специфіку професійної діяльності психолога в умовах мультикультурного середовища (П. Арєдондо, Дж. Беррі, С. Колінз, Д. Ходж, С. Паттерсон); індигенізаційний підхід С. Хантінгтона щодо психологічного консультування, розроблений У. Кімом та С. Олвудом, а серед українських психологів – О.Ф. Бондаренком та І.В. Данилюком; концепція панкультурних і культуроспецифічних особливостей К. Пайка, більш детально розроблена і збагачена Дж. Беррі.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс методів: *теоретичних* – аналіз обсягу й змісту використовуваних понять, зіставлення, узагальнення та систематизація теоретичних та емпіричних досліджень у вітчизняній і зарубіжній психології; *емпіричних*: спостереження, констатувальний етап дослідження із застосуванням методу анкетування (2 етапи); *статистичних*: описова статистика, частотний аналіз, факторний аналіз (методом виокремлення головних компонент). Статистична обробка даних і графічна презентація результатів здійснені із застосуванням програмного комплексу для прогностичної аналітики SPSS (PASW) Statistics 16.0.

Для перевірки гіпотези дослідження на констатувальному етапі було застосовано спеціальний комплекс методик. Зокрема, для вивчення особливостей представленості феномену культуродоцільності у професійній свідомості практикуючих психологів застосовувалася розроблена відповідно до завдань дослідження анкета соціокультурної рефлексії психологів-практиків. Для з'ясування індивідуально-психологічних характеристик фахівців-психологів використовувалися: скорочений варіант стандартизованого багатфакторного методу дослідження особистості ММРІ в модифікації В.П. Зайцева (Міні-мульт); психографічний тест “Конструктивний малюнок людини з геометричних форм” О.В. Лібіна; методика визначення особистісних проблем А.Г. Амбрумової; тест МКВ М. Люшера в модифікації Л.М. Собчик; шкала соціально-бажаних відповідей особистісного опитувальника Г. Айзенка.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося протягом 2011–2015 рр. у 4 етапи.

На *першому етапі (2011–2012 рр.)* проводився аналіз даних наукової літератури з питань теоретико-методологічних засад вивчення феномену культуродоцільності в практиці надання психологічної допомоги. Було виокремлено дві провідні культуродоцільні тенденції – індигенізацію та універсалізацію, як такі, що відображають орієнтацію психологічної допомоги на культурну складову.

На *другому етапі (2012–2013 рр.)* дослідження було здійснено розробку і добір дослідницького інструментарію, спрямованого на вивчення особливостей представленості феномену культуродоцільності у професійній свідомості практикуючих психологів.

На *третьому етапі (2013–2014 рр.)* було визначено змістові кореляти структури професійної свідомості практикуючих психологів; отримана факторна структура професійної свідомості психологів-практиків з акцентом на показниках соціокультурної спрямованості їхньої професійної діяльності.

На *четвертому етапі (2014–2015 рр.)* було узагальнено та систематизовано дані, отримані в ході дослідження, проаналізовано висновки та визначено перспективи подальших досліджень.

Емпіричну базу дослідження склали фахівці-психологи різного професійного спрямування та кваліфікації. В Україні дослідження проводилося на базі Запорізького національного технічного університету, Київського національного лінгвістичного університету, Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. З метою охоплення експериментом більшої кількості респондентів, були застосовані сучасні методи дистанційного опитування. Загалом в експериментальному дослідженні взяли участь 240 осіб – фахівців у галузі психологічної допомоги з України (Запоріжжя, Києва, Львова, Одеси, Полтави, Сум, Харкова), Росії (Москви), Білорусії (Бреста, Гомеля, Мінська), ФРН (м. Штутгарт) і Фінляндії (м. Хельсінкі).

Надійність і достовірність отриманих даних забезпечені комплексним підходом (теоретичним, аналітичним, експериментальним) у дослідженні поставленого питання; адекватністю вихідних методологічних позицій, застосуванням комплексу методів, релевантних меті й завданням дослідження; репрезентативністю вибірки учасників дослідження; застосуванням статистичних критеріїв надійності і достовірності; високою надійністю застосованого пакету комп'ютерних програм для статистичної обробки даних SPSS (PASW) Statistics 16.0; узгодженістю результатів дисертаційної роботи з результатами та висновками інших дослідників.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження забезпечуються постановкою актуальної проблеми дослідження та підходом до її розв'язання, а також отриманими результатами, сутність яких полягає в тому, що: а) *вперше* здійснено комплексний аналіз існуючих поглядів на проблематику психологічного консультування в контексті культури; б) *набуло подальшого розвитку* проблемне поле консультативної психології, яке полягає у питанні її співвіднесеності з культурним контекстом; положення теорії індигенізації психологічного консультування, що передбачає використання практикуючим психологом культуродоцільних способів професійних дій; в) *розширено і конкретизовано* термінологічний апарат з проблеми, що розробляється, зокрема визначено обсяг і зміст понять та явищ культуродоцільності, індигенізації, універсалізації в контексті практики надання психологічної допомоги; г) *визначено* основоположні принципи й умови побудови культуродоцільних моделей психологічного консультування; д) *з'ясовано* особливості спрямованості соціокультурного змісту роботи психологів-практиків з позиції двох культуродоцільних тенденцій – індигенізації та універсалізації; е) *збагачено* наукові уявлення про специфіку надання психологічної допомоги індивіду в контексті культури, шляхом переосмислення підходів у психологічному консультуванні з точки зору їхньої ціннісно-сислової зумовленості з метою знаходження точок дотику між психологічним консультуванням та етнокультурними особливостями.

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлене можливістю застосування його основних положень у таких сферах: *науково-дослідницькій* (у процесі подальшого вивчення соціокультурних вимірів практики надання психологічної допомоги); *навчально-дослідницькій* (у процесі фахової підготовки студентів і професійного вдосконалення практикуючих психологів; для розробки лекційних курсів і семінарських занять з психології у вищих навчальних закладах та доповнення змісту навчальних дисциплін: “Вступ до спеціальності”, “Етнопсихологія”, “Психологія особистості”, “Основи психологічного консультування”); *інформаційно-аналітичній* (для інформаційного забезпечення різноаспектних соціально-освітніх заходів з питань надання психологічної допомоги, а також під час створення підручників, посібників, методичних рекомендацій для студентів, аспірантів, викладачів).

Результати дослідження впроваджено у діяльність Лікувально-реабілітаційного центру “XXI сторіччя” м. Макіївки (довідка № 241 від 26 лютого 2014); у процес фахової підготовки студентів-психологів Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 2 від 06 жовтня 2015), ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (довідка № 1022 від 22 жовтня 2015), Київського національного лінгвістичного університету (акт про впровадження від 19 листопада 2015).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації наукові положення є самостійним внеском автора у розробку проблеми культуродоцільності шляхів та способів надання психологічної допомоги. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

У публікації “Тенденции индигенизации и их осмысление в современной консультативной психологии”, опублікованій у співавторстві з проф. О.Ф. Бондаренком, авторський внесок здобувача полягає у висвітленні генези феномену індигенізації та аналізі теоретичних передумов його виникнення, і становить 50%.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження були представлені у виступах і доповідях на таких наукових конференціях, конгресах та семінарах: Об’єднаний Євроазіатський конгрес з психотерапії “Психотерапия без границ. Прошлое, настоящее и будущее!” (Москва, 2013); VIII Міжнародна науково-практична конференція “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2013); IV Міжнародна науково-практична конференція “Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги” (Ніжин, 2013); V Международная конференция молодых ученых на базе Института психологии РАН “Психология – наука будущего” (Москва, 2013); 1st International scientific-practical conference of young scientists (Кривий Ріг, 2014); VI Международная научно-практическая конференция “Актуальные вопросы психологии” (Краснодар, 2014); IX Міжнародна науково-практична конференція “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2014); Міжнародна науково-практична конференція “Україна і світ: діалог мов та культур” (Київ, 2015); X Міжнародна науково-практична конференція “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2015).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 14 (13 одноосібних) наукових праць, серед них 5 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України; 2 статті у виданнях, що індексуються у світових наукометричних базах і системах; 1 стаття у зарубіжному виданні (у співавторстві); 6 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (337 найменувань, із них 167 іноземною мовою), 5 додатків. Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок (із них основного тексту – 168 сторінок). У роботі міститься 13 таблиць на 15 сторінках, 3 рисунки на 3 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження культуродоцільних тенденцій у системі надання психологічної допомоги, визначено мету та сформульовано завдання дослідження. Розкрито теоретико-методологічні засади і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість досліджуваної теми, подано відомості про апробацію і впровадження результатів.

Перший розділ “Культуродоцільне психологічне консультування як соціокультурна і психотехнічна проблема” присвячено розгляду теоретичних і практичних передумов дослідження практики надання психологічної допомоги в соціокультурному вимірі. Значна увага приділяється критичному осмисленню сучасного стану і тенденцій розвитку психологічної допомоги та виокремленню підстав, на які спираються всі інші аспекти дослідження, зокрема проблема культуродоцільності психологічної практики.

Феномену культури належить особливе місце в системі психологічних наук загалом (Л.С. Виготський, В. Вундт, І.В. Данилюк, І.С. Кон, О.Р. Лурія, Д. Мацумото, П. Педерсен, Т.Г. Стефаненко, Г. Тріандіс, Е. Холл, Г. Хофстеде, Г. Шпет, К.Г. Юнг), і психологічного консультування зокрема (О.Ф. Бондаренко, О.Л. Венгер, В.В. Гришин, В.Є. Луньов, Є.Л. Ніколаєв, П. Педерсен, Я. Семке, О.Й. Сосланд, Д. Сью). Осмислення культури як однієї з головних детермінант, здатних впливати на прояви суспільної свідомості, стало підставою для включення принципу культуродоцільності в ті сфери, безпосереднім об'єктом роботи яких є людина.

Проблема імплементації культуродоцільного підходу в практику надання психологічної допомоги ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, які прямо чи опосередковано вказують на зумовленість особливостей вищого психічного функціонування людини соціокультурними чинниками – філософськими, релігійними, політичними, економічними, правовими, що є системотворчими одиницями в ареалі існування індивіда.

В основу теоретичного дослідження соціокультурних детермінант, а отже, культуродоцільності сучасних тенденцій психологічної допомоги покладено напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, що відображають основні вектори розвитку сучасної консультативної психології, зокрема ті, що відкривають її аксіологічну (О.Л. Венгер, Є.Л. Ніколаєв), ідеологічну зумовленість (Г. Айві, О.О. Аліфанов, Дж. Катс, Е. Сампсон) і пов'язують із соціокультурною традицією загалом (О.Ф. Бондаренко, О.Л. Венгер, І.В. Данилюк, Д. Мацумото, Є.Л. Ніколаєв, Дж. Норкросс, Н. Пезешкеан, Дж. Прохазка, М. Сандомирський, О.Й. Сосланд, О.В. Сухарев та ін.).

Культуродоцільний підхід у психологічному консультуванні передбачає врахування сукупності соціокультурних детермінант, що можуть впливати на особливості організації і ходу процесу надання психологічної допомоги. Практичний бік поставленого питання полягає в застосуванні консультативних методів, соціокультурний базис яких є відповідним соціокультурному середовищу та ментальності клієнта. Останнє визначає й диктує логіку пошуку й розробки культурно-релевантних методів надання психологічної допомоги.

Аналіз сучасного стану, актуальних проблем і векторів розвитку системи надання психологічної допомоги засвідчив, що ця сфера перебуває під інтенсивним впливом низки обставин, зумовлених культурними, політичними, ідеологічними та іншими чинниками. Так, можна спостерігати кардинальні зміни, що виявляються в таких аспектах: поширення популярної психології як напряду і психолога як професії чи роду занять, і водночас відхід від канонів класичної науки, зорієнтованість на інноваційність; заідеологізованість сучасного психологічного

знання як у широких масах, так і в середовищі психологів-професіоналів; активна рецепція підходів, методів і технік консультативної роботи із західної науки в країні незахідного світу, що з позицій буденного сприйняття трактується як добровільне запозичення передового досвіду, хоча часто виявляється нічим іншим, як невідрефлексованим епігонством; тотальна панпсихологізація, що ховається під маскою “гуманізації” психологічної допомоги і сягає своїм корінням науково-теоретичної концепції антипсихіатрії 60-х років ХХ ст.

Можна констатувати обмеженість існуючих підходів до надання психологічної допомоги тим культурним контекстом, у рамках якого вони виникли, іншими словами – системою цінностей, вірувань, філософськими й релігійними традиціями, притаманними певній культурі, на що вказують Г. Айві, О.О. Аліфанов, Д. Бенвеніст, О.Ф. Бондаренко, С. Брікман, У. Кім, Дж. Катс та ін. Базуючись на певному соціокультурному контексті, підхід до надання психологічної допомоги автоматично стає зорієнтованим на певний контингент клієнтів – представників відповідної етнічної групи. Таким чином забезпечується культурна конгруентність консультативного процесу.

Отже, якщо культурно-історичний підхід і його вітчизняні й зарубіжні деривати, крізь призму яких проступає фундаментальна значущість соціокультурних чинників, що зумовлюють життєвий світ особистості, посідає статус методологічної аксіоми, то цілком можливим є обґрунтування з вказаних позицій і способів дій щодо надання психологічної допомоги, адекватної ментальності кожної конкретної особистості.

Цей вектор психологічної практики в науковій літературі трактується як: “культуродоцільний” (О.Ф. Бондаренко), “культуроцентризований” (Г. Берналь, П. Педерсен), “соціально-релевантний” (А. Парандже), “вкорінений у культуру” (Д. Сінха), “культурно-сензитивний” (П. Хейс), “культурно-прийнятний” (У. Кім, К. Янг, К. Хванг). За всієї обширності й багатоаспектності означень, культуродоцільний підхід у практиці надання психологічної допомоги зводиться до необхідності пошуку консультативних методів, які б максимально відповідали соціокультурним нормам і цінностям того чи іншого етносу і, отже, сутнісним потребам кожної конкретної особистості.

Вирішення проблеми культуродоцільності психологічного консультування спирається на специфічну компетентісну властивість практикуючого психолога – *соціокультурну рефлексію*, що трактується як здатність до аналізу власної застосовуваної методології з позиції її соціокультурної зумовленості.

У другому розділі – **“Індигенізація і універсалізація як головні тенденції в сучасній практиці психологічного консультування”** – подано аналіз місця і ролі психологічного консультування на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Розділ містить висвітлення процесу *індигенізації* практики надання психологічної допомоги як повернення до ціннісних основ національних культур, на відміну від *універсалізації*, сутнісною основою якої нині є вестернізація, зокрема звуження принципів консультативної роботи до специфічної культури WASP (WASP – White Anglo-Saxon Protestants). Обґрунтовано доцільність звернення психологічного консультування в мультикультурну перспективу, а також окреслено основні напрями пошуків культуродоцільних моделей психологічної допомоги.

Культуродоцільний підхід у практиці надання психологічної допомоги пов'язаний з реакцією незахідних країн на культурну та ідеологічну експансію Заходу, а також зі зростанням культурної самосвідомості, що ґрунтується на належному рівні соціокультурної рефлексії.

Досліджуване явище доцільно розглядати у взаємозв'язку з діалогом культур Заходу і Сходу (З. Бзежинський, О.І. Введенський, О.М. Еткінд, О.О. Зінов'єв, Ю.М. Лотман, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон). Особливості цього діалогу можна спостерігати і у сфері надання психологічної допомоги (Дж. Арнетт, Дж. Беррі, О.Ф. Бондаренко, І.В. Данилюк, Д. Мацумото, М.Є. Сандомирський).

Справа в тому, що традиційна психологічна наука і психологічне консультування, яке виникло на теренах економічно розвиненого індустріалізованого Заходу, розглядаються як складний комплекс методів, концепцій та інтерпретацій, заснованих на ідеях європейсько-американської культурної традиції, з тенденцією до індивідуалізму, консьюмеристською спрямованістю та протестантською релігійною етикою (Р. Арділа, Дж. Арнетт, Дж. Катс, Е. Сампсон).

Було встановлено, що на сучасному етапі система надання психологічної допомоги має статус культурно-інкапсульованої (термін Г. Ренна, 1962 р.), тобто такої, що зосереджує свої професійні завдання навколо вирішення психологічних проблем притаманних категорії білих англо-саксонських протестантів (WASP). Відтак спроби автоматичної імплементації вестернізованої консультативної парадигми за межами країн західного світу дедалі частіше розглядаються дослідниками як такі, що не виправдовують себе, оскільки застосування методів, заснованих на певній культурній традиції, може стати проблематичним, якщо цінності культури-реципієнта істотно відрізняються.

При цьому очевидно є відсутність балансу у взаємовпливі західної наукової думки і незахідного світу, наслідком чого є загальні тенденції до інтернаціоналізації та універсалізації. Характерно, що ідеї універсалізації зазвичай підносяться під гаслами глобалізації, яка за умови більш детального розгляду уособлює вестернізацію. Релевантною нашої позиції є думка О.О. Зінов'єва, який розглядав терміни “глобалізація”, “вестернізація” і “американізація” як синоніми.

Звідси – активна рецепція підходів, методів і технік консультативної роботи із західної (універсальної, еталонної) психології в країни незахідного світу, що у першому наближенні може трактуватися як переймання кращого досвіду. Однак таке розуміння не відображає дійсного характеру процесу, що пов'язаний із тяжінням до всього інокультурного на шкоду власному. В основі цієї тенденції лежить описаний А.М. Еткіндом під час порівняння сучасної російської та американської культур феномен *люкрімаксу*, або тяжіння суб'єкта до чужого як “справжнього” і заперечення, знецінення ним власного життя і здобутків як “несправжніх”. Так, згадана вестернізація психологічної допомоги стала маніфестацією своєрідного професійного люкрімаксу серед фахівців-психологів.

Факт професійної експансії західної моделі психологічної допомоги знаходить підтвердження в наукових розвідках значної кількості сучасних дослідників: Дж. Беррі – у Канаді; А. Леунг – у Китаї; Р. Арділа – у Колумбії; У. Кім – у Кореї; Д. Сінха – в Індії; Р. Діаз-Гуереро і Р. Діас-Лавінг – в Мексиці; К.-К. Хван – на о. Тайвань та ін. Особливо значущим є наукове засвідчення вказаних процесів

безпосередньо психологами із США: Дж. Арнеттом, Л. Герштейном, С. Егісдоттір, К.Л. Норсворсі, П. Педерсенем, П. Хеппнером та ін.

В осмисленні актуального стану психологічної науки загалом і консультативної психології зокрема, особливе місце належить *універсалізації* та *індигенізації* – двом контртенденціям, які наділяють практику психологічної допомоги певними світоглядними, а часто більше того – ідеологічними підставами. Перша полягає у прагненні до створення універсального інтегративного психологічного знання, що виходить за межі етносів і культур (А. Леунг, С. Паттерсон). Друга – постулює доцільність розвитку психологічного консультування відповідно до принципу культуродоцільності (О.Ф. Бондаренко, І.В. Данилюк, В. Енрікес, У. Кім, А. Паранджпе, Д. Сінха та ін.).

При цьому коректним є не формальне протиставлення індигенної тенденції універсалістській, а розуміння того, що йдеться насправді про *експліцитно та імпліцитно індигенні* позиції, погляди й системи консультування і психотерапії.

Установлено, що традиційний універсалістський підхід тяжіє до невизнання власного соціокультурного підґрунтя й, імпліцитно транслюючи цілком певний соціокультурний контекст (англо-саксонський), надає власним концептуальним засадам статусу всеохоплюючих. Індигенний же підхід стоїть на релятивістських позиціях і експліцитно маніфестує власну зумовленість тією чи іншою соціокультурною традицією.

Проблема побудови культуродоцільних методів консультативної роботи передбачає, насамперед, звернення до основних підстав такої побудови, головними серед яких є: *релігійно-філософські*, що, у свою чергу, спираються на положення про: зумовленість ціннісно-сислової системи індивіда теософсько-філософською традицією соціокультурної спільноти до якої він належить (Р.М. Грановська, Д. Карон, К. Кешвелл); трактування підходів до надання психологічної допомоги як імпліцитних трансляторів певного віровчення (О.О. Аліфанов, О.Ф. Бондаренко, Е. Мідларські, Є.Л. Ніколаєв); наявність в межах кожної з основних релігійних систем власної проблематики звернень до психолога, що витікає з моральних норм і цінностей, прийнятих у межах певного соціокультурного простору, а, отже, і власного ресурсу для зцілення (Р.М. Грановська, Н. Пезешкеан, Х. Пезешкеан, Т.Г. Планта); *клінічні*, у яких доцільність культурно зорієнтованого підходу може бути розглянута з позиції культурного релятивізму в оцінці норми і патології (Р.Д. Аларкон, Д. Мацумото, В.Я. Семке, Д.Г. Трунов); з точки зору особливостей протікання відомих психічних розладів в умовах різного культурного контексту (З. Калібацева, А. Кляйнман, Ф. Леон, О.С. Молчанова); виходячи з факту існування культурно-зумовлених психічних розладів (Е. Вітквер, Дж. Деверо, Е. Крепелін, Р. Прінс, К. Сузукі, А. Ферлонг).

Результати теоретичних пошуків засвідчили, що попри існування фундаментальної теоретичної бази для практичного втілення принципу культуродоцільності, наразі зовсім небагато відомо про реальне існування методів, які повною мірою були б релевантні менталітету соціокультурної спільноти, у межах якої вони застосовуються. Натомість, із безпосередньо психотехнічного аспекту, акцент зміщується в бік характеристики особливостей взаємодії консультанта і клієнта, які є представниками різних культурних систем (М. Вей, П. Хеппнер) або опису особистісних рис та професійних вимог до психолога-консультанта, який працює в етнічно неоднорідному середовищі (Н. Артур, С. Коллінз).

Узагальнено, що підґрунтям існуючих культуродоцільних підходів до надання психологічної допомоги є: звернення до народних традицій, звичаїв або ритуалів (М. Гауснер, З. Кочова); апеляція до творчих ресурсів особистості (М.Є. Бурно, Н. Пезешкеан, К.Г. Юнг); звернення до аксіологічних засад того чи іншого соціокультурного середовища (О.Ф. Бондаренко).

У третьому розділі – *“Емпіричне дослідження представленості феномену культуродоцільності в професійній свідомості практикуючих психологів”* – репрезентовано обґрунтування методичного й діагностичного інструментарію, описано послідовність його застосування у процедурі констатувального етапу дослідження. Наведено й проаналізовано результати дослідження специфіки професійної рефлексії психологів-практиків.

Програма констатувального етапу дослідження передбачала вирішення таких завдань: 1) формування вибірки досліджуваних; 2) розробку і добір дослідницького інструментарію, адекватного заявленій проблематиці; 3) визначення змістовних корелятивів структури професійної свідомості практикуючих психологів; 4) отримання факторної структури професійної свідомості психологів-практиків з акцентом на показниках соціокультурної спрямованості їхньої професійної діяльності.

У дослідженні взяли участь 240 респондентів* з України, Російської Федерації, Білорусі, ФРН та Фінляндії віком від 22 до 68 років, з досвідом роботи у сфері надання психологічної допомоги від 1 до 38 років.

Відповідно до специфіки дослідницької мети, завдання добору дослідницького інструментарію було вирішено шляхом розробки анкети для рефлексивного аналізу практикуючими психологами власної професійної діяльності. В основу експериментальної ідеї лягло завдання виявлення місця культуродоцільних тенденцій у розумінні власної професійної діяльності психологами-практиками шляхом аналізу сукупності вихідних елементів професійної рефлексії, кожен із яких уособлює окреме уявлення про власні способи професійних дій. Анкета передбачала оцінювання досліджуваними особливостей власної практики психологічного консультування за такими структурними компонентами: 1) особливості власного позиціонування в консультативному процесі; 2) аналіз позиції того, хто звернувся по психологічну допомогу; 3) рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності; 4) частота звернень до спеціалістів суміжних галузей і професій; 5) зорієнтованість на традиції антипсихіатрії; 6) ставлення до оперування поняттям “діагноз” у професійній діяльності; 7) апеляція до релігійних переконань клієнта; 8) зорієнтованість на традиції панпсихологізації; 9) уявлення про культуродоцільність методів надання психологічної допомоги; 10) слідування тенденції індигенізації / універсалізації. Для диференціації респондентів за віком, досвідом роботи, професійним статусом було запропоновано низку відкритих питань орієнтовного характеру.

Наведені вище позиції слугували вихідним матеріалом для аналізу особливостей репрезентації феномену культуродоцільності в професійній свідомості психологів-практиків. Виявлення латентної структури взаємозв'язків між зазначеними змінними здійснювалося за допомогою факторного аналізу за методом головних компонент з підпрограмою повороту факторних структур за принципом варімакс (Varimax raw) з нормалізацією Кайзера.

* Автор складає щиру подяку колегам-психологам, що відгукнулися і люб'язно погодилися взяти участь у дослідженні

Методом факторного аналізу опрацьовувалася матриця даних, до якої увійшли оцінки 240 досліджуваних. У результаті факторизації даних за методом головних компонент було виокремлено шість факторів (табл. 1), що пояснюють відповідно 12,9 %; 12,5 %; 11,1 %; 9,6 %; 9,0 % і 9,0 % загальної дисперсії та репрезентують конкретний спектр узагальнених уявлень, які реально зумовлюють професійні дії психологів-практиків, що детермінуються впливом уявлень про культурну зумовленість практики психологічного консультування.

Таблиця 1

**Внутрішньофакторна структура соціокультурного змісту
професійної рефлексії психологів-практиків**

Фактор	% сумарної дисперсії	Факторні ознаки
1	2	3
Фактор 1. “Професійна зрілість”	12,9 %	Досвід консультативної роботи
		Вік
Фактор 2. “Рефлексія культуровідповідності способів професійних дій”	12,5 %	Уявлення про культуродоцільність методів надання психологічної допомоги
		Власне позиціонування в консультативному процесі
		Слідування тенденції індигенізації
Фактор 3. “Проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом”	11,0 %	Ставлення до оперування поняттям “діагноз” у професійній діяльності
		Аналіз позиції того, хто звернувся по психологічну допомогу
Фактор 4. “Прихильність до традицій антипсихіатрії”	9,6 %	Зорієнтованість на традиції антипсихіатрії
		Слідування тенденціям універсалізації
Фактор 5. “Рефлексія стосовно предмету власної професійної діяльності”	9,0 %	Рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності
		Зорієнтованість на традиції панпсихологізації
Фактор 6. “Відкритість у взаємодії з представниками суміжних областей і професій”	9,0 %	Частота звернень до спеціалістів суміжних галузей і професій
		Апеляція до релігійних переконань клієнта

Ураховуючи зміст шкал, що увійшли до виділених факторів, їх названо: “Професійна зрілість”, “Рефлексія культуровідповідності способів дій”, “Проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом”, “Прихильність до традицій антипсихіатрії”, “Рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності”, “Відкритість у взаємодії з представниками суміжних галузей і професій” відповідно.

Незважаючи на досить широку вибірку, потужність отриманих факторів все-таки є незначною. Отже, позначені процеси соціокультурної рефлексії професійної діяльності психологів поки властиві далеко не всім представникам професійної спільноти. Останнє, у свою чергу, є свідченням того, що не соціокультурні професійні норми, а особистісні якості і властивості практикуючих психологів спонукають їх до глибокого осмислення і вдосконалення своєї професійної діяльності.

З метою перевірки висловленого припущення і спираючись на положення про те, що у діяльності психолога особистісне начало є невіддільним від безпосередньо професійного, був здійснений додатковий етап обробки і аналізу емпіричних даних.

На даному етапі до основної факторної матриці були включені показники шкал опитувальника Міні-мульти в модифікації В.П. Зайцева.

При інтерпретації даних опитувальника СМДО за основу було взято концепцію цілісного розуміння особистості на базі теорії провідних тропізмів Л.М. Собчик. Відтак клінічно-орієнтовані базисні шкали замінено такими, що відповідають психологічній сутності вихідних шкал.

У кінцеву вибірку увійшла група респондентів з числа тих, хто надав повну інформацію за особистісними параметрами та чий показник за шкалою соціально бажаних відповідей тесту Г. Айзенка не перевищували допустимий показник (28% від загальної кількості респондентів).

Отримані на більш вузькій вибірці професіоналів фактори, що враховують особистісні показники психологів-практиків, наведено в *табл. 2*.

Таблиця 2

Внутрішньофакторна структура соціокультурного змісту професійної рефлексії та особистісних показників психологів-практиків

Фактор	% сумарної дисперсії	Факторні ознаки
1	2	3
Фактор 1. “Значущість особистісного “Я” психолога”	18,4%	Тривожність
		Індивідуалістичність
		Емоційна лабільність
		Невротичний надконтроль
		Песимістичність
Фактор 2. “Прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається”	12,5%	Оптимістичність
		Ригідність
		Частота звернень до спеціалістів суміжних галузей і професій
		Ставлення до оперування поняттям “діагноз”
Фактор 3. “Вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом”	12,3%	Вік
		Досвід консультативної роботи
		Аналіз позиції того, хто звернувся по психологічну допомогу
		Рефлексія щодо власної професійної позиції
Фактор 4. “Пошуки культуровідповідних інтервенцій”	10,3%	Уявлення про культуродоцільність методів надання психологічної допомоги
		Рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності
		Слідування тенденції індигенізації
Фактор 5. “Психологізація того, що відбувається з пацієнтом”	9,5%	Зорієнтованість на традиції панпсихологізації
		Слідування тенденції універсалізації
		Апеляція до релігійних переконань клієнта
Фактор 6. “Прихильність до традицій антипсихіатрії”	9,4%	Ставлення до оперування поняттям “діагноз” у професійній діяльності
		Зорієнтованість на традиції антипсихіатрії

Отримані шість факторів пояснюють 70,4 % всієї дисперсії, навантаження в якій розподілені відповідно до порядкового номера фактора: 18,4 %; 12,5 %; 12,3 %; 10,3 %; 9,5 % і 9,4 %. Достатньо насичена вага кожного з факторів дає змогу набагато реальніше уявити загальну картину детермінацій процесів професійної рефлексії, ніж на попередньому етапі дослідження.

Заслуговує уваги феномен значущості особистісного “Я” психолога, що підтверджує відоме положення К. Юнга про те, що важливий не метод, а особистість психолога, яка сама по собі є могутнім інструментом впливу. Він вважається головним, тобто має ознаку універсальності. А це означає, що вся вибірка професіоналів детермінована саме цим констатувальним її моментом.

Встановлена відкрито виражена тенденція до розуміння, що ж насправді відбувається з людиною, яка звернулася до психолога (другий фактор), і ця тенденція виявляється у певній частини професійної вибірки, що, як показує третій фактор, безпосередньо пов'язано із впливом досвіду і віку на осмислення власних способів дій і поведінки людини, якій психолог надає допомогу – у тому чи іншому вигляді.

Четвертий фактор фіксує те, що певній частині психологічного співтовариства притаманні пошуки культуродоцільних психологічних інтервенцій, тобто ці психологи схильні до глибинного аналізу методів психологічного впливу і пов'язують їх із ментальністю, особистісними й духовними детермінантами поведінки своїх клієнтів / пацієнтів.

Результати дослідження засвідчили й те, що в середовищі навіть високопрофесійного співтовариства все ще панує ідея Канта про те, що душевні страждання повинні лікувати філософи (п'ятий фактор). Проблема полягає в тому, що якраз “психологізація” того, що відбувається з пацієнтом, небезпечна підміною, у результаті якої людина, яка потребує, наприклад, фармакотерапії, може інвалідизуватися. Той факт, що остання тенденція, заслуговує найпильнішої уваги, підкріплюється шостим фактором – “Прихильність до традицій антипсихіатрії”.

Виходячи з виокремлених у результаті факторного аналізу показників, а також факторного навантаження кожного з них, можна стверджувати, що проблема аналізу власної професійної діяльності практикуючими психологами в соціокультурному просторі наразі не є відрефлексованою. Свідченням цьому є наявність суперечностей у розумінні психологами соціокультурних аспектів власної професійної діяльності, зокрема тих, що стосуються розуміння меж своєї професійної компетентності, а також зумовленості професійної діяльності ідеологією панпсихологізму.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методологічний аналіз генези та особливостей провідних культуродоцільних тенденцій у сучасній практиці психологічної допомоги – універсалізації та індигенізації, – а також проведено емпіричне дослідження особливостей вияву вказаних феноменів у професійній свідомості психологів-практиків. Інтерпретація емпіричного матеріалу дала змогу зробити окремі узагальнення щодо особливостей соціокультурного змісту роботи практикуючих психологів. Відповідно до поставлених завдань і з урахуванням отриманих результатів можна зробити такі висновки.

1. Теоретичний аналіз засвідчив, що система надання психологічної допомоги виникла й розвивається на основі соціальних потреб суспільства, залежить від конкретних соціально-історичних умов, які і визначають її зміст, а інколи – й ідеологічну спрямованість. З'ясовано, що проблемним полем консультативної психології на сучасному етапі є питання її співвіднесеності з культурним контекстом.

Виокремлено науково-теоретичні положення, що сприяють об'єктивному висвітленню проблеми культуродоцільності практики надання психологічної допомоги, зокрема: концепція детермінованості вищої психічної діяльності індивіда культурною системою, репрезентована в межах вітчизняної культурно-історичної школи та її зарубіжних аналогів; положення про соціокультурну детермінованість існуючих підходів до надання психологічної допомоги. Зазначено, що логічним результатом взаємопов'язаного аналізу попередніх двох положень є те, що, виходячи з певного соціокультурного контексту, метод надання психологічної допомоги автоматично стає зорієнтованим на певний контингент клієнтів – представників відповідної етнічної групи. Так, забезпечується культурна конгруентність психологічної допомоги, що передбачає збіг ціннісних основ застосовуваного методу і ціннісно-сміслових детермінант свідомості клієнта. Такий підхід трактується як *культуродоцільний*.

2. Установлено, що культуродоцільний підхід у своїй генезі спирається на результати методологічної рефлексії психологів-практиків, що ознаменувала перехід від слідування мейнстрімним універсалістським тенденціям до критичного поліпозиційного осмислення власної професійної діяльності. Результатом такої рефлексії було звернення системи надання психологічної допомоги до культурного контексту: дедалі частіше в традиційну практику психологічної допомоги привноситься соціокультурний зміст, покликаний кореспондувати з ментальністю клієнта / пацієнта як представника певної культурної традиції.

3. З'ясовано, що оскільки логіка наукового пізнання, зокрема й процесів психологічного консультування, диктує власні вимоги, в останні десятиліття у світовій практиці надання психологічної допомоги оформилися дві контртенденції – індигенізація та універсалізація – кожна з яких несе й обстоює власний вектор культуродоцільності. Визначено, що смислотворчими компонентами індигенного підходу є ціннісно-сміслова, конкретна теософсько-філософська орієнтація та методологічна основа, що експліцитно відтворює певну культурну традицію. Протилежна тенденція виявляється у прагненні до універсалізації та уніфікації методів психологічної допомоги, а якщо більш точно – у наданні методам, що виникли в межах європейсько-американської культурної традиції, статусу універсальних. Доведено, що декларований універсалістський підхід за своєю суттю є індигенним для певної соціокультурної спільноти. При цьому зазначено, що насправді йдеться про імпліцитний чи експліцитний культурозорієнтовані підходи.

4. Визначено основні групи підстав побудови культуродоцільних методів надання психологічної допомоги, зокрема: *релігійно-філософські*, що базуються на положенні про зумовленість ціннісно-сміислової системи індивіда філософсько-релігійною традицією соціокультурної спільноти, до якої він належить; розумінні існуючих підходів до надання психологічної допомоги як імпліцитних трансляторів певного віровчення; наявності в межах кожної з основних релігійних систем власної проблематики звернень до психолога, а отже, і власного ресурсу для зцілення; *клінічні*, у яких доцільність культурно зорієнтованого підходу може бути розглянута з позиції культурного релятивізму в оцінці норми і патології; з точки зору особливостей протікання відомих психічних розладів в умовах різного культурного контексту; виходячи з факту існування культурно зумовлених психічних розладів; ставлення до певного типу девіантної поведінки в рамках тієї чи іншої соціокультурної спільноти.

5. Доведено, що практичне втілення принципу культуродоцільності в практиці надання психологічної допомоги реалізується через соціокультурну компетентність практикуючого психолога. Остання розглядається як невід’ємна складова компетентності психолога загалом і є результатом його професійної рефлексії.

У результаті факторного аналізу змістовних корелятивів структури професійної свідомості практикуючих психологів, здійсненого в роботі, з’ясовано, що головними структурними утвореннями соціокультурної рефлексії психолога є: професійна зрілість; рефлексія щодо культуровідповідності способів професійних дій; проблеми кваліфікування того, що відбувається з клієнтом; прихильність до традицій антипсихіатрії; рефлексія щодо предмета власної професійної діяльності; відкритість у взаємодії з представниками суміжних галузей і професій.

6. З метою пов’язати значущі показники соціокультурного аспекту професійної рефлексії з особистісними характеристиками психологів-практиків було здійснено додатковий етап обробки емпіричних даних, на основі якого виокремлено такі факторні показники: значущість особистісного “Я” психолога; прагнення до істиннісного розуміння того, що відбувається з клієнтом; вплив досвіду і віку на осмислення взаємодії з клієнтом; пошуки культуродоцільних інтервенцій; психологізація того, що відбувається з пацієнтом; прихильність до традицій антипсихіатрії.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що в сучасній психологічній практиці проблема відрефлексованості власної соціокультурної позиції практикуючими психологами насправді залишається відкритою. Замислюючись над соціокультурними чинниками, хай і несвідомо, фахівці-психологи все ж тяжіють до звичайної універсалістської тенденції, детермінованої та окресленої панпсихологізацією як системотворчим елементом.

7. Визначена гіпотеза про те, що спрямованість соціокультурного змісту роботи психологів-практиків визначається двома основними культуродоцільними тенденціями – індигенізацією та універсалізацією, – експліцитність та імпліцитність яких зумовлює актуальне ставлення професіоналів до власної діяльності у сфері консультативних послуг, знайшла своє підтвердження. З одного боку, отримані емпіричні дані свідчать, що для певної кількості фахівців-психологів усвідомлення важливості культуродоцільності власних способів професійних дій посідає одне зі значущих місць. А з іншого – варто зазначити, що цей показник займає далеко не першочергове місце у професійній свідомості психологів-практиків, про що свідчать результати процедури факторного аналізу. Установлено, що уявлення про експліцитність культуродоцільності власних способів професійних дій переважають з тяжінням до універсалістської тенденції, про що свідчить наявність таких смислотворчих одиниць професійної свідомості психологів-практиків, як: тенденція до психологізації і наявність антипсихіатричних устремлінь.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з необхідністю більш глибоких досліджень щодо з’ясування реального співвідношення між експліцитними та імпліцитними культуродоцільними тенденціями. Останнє вимагає розробки і валідизації відповідного дослідницького інструментарію. Окремим завданням подальшого наукового пошуку є, на нашу думку, з’ясування і ствердження культуродоцільних методів, комплементарних ментальній основі саме українського етносу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку,
затвердженого МОН України:*

1. Федько С.Л. Психологическое консультирование в условиях мультикультурного общества (на примере США и Великобритании) / С.Л. Федько // Журнал практикующего психолога. – 2013. – № 20. – С. 140–158.
2. Федько С.Л. Универсальное и локальное в дискурсе мультикультурного консультирования / С.Л. Федько // Психолінгвістика : [зб. науч. тр. ГВУЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.Сковороди”]. – Переяслав-Хмельницький : ФЛП Лукашевич А.М., 2013. – № 14. – С. 139–152.
3. Федько С.Л. Проблема универсализации практики оказания психологической помощи в условиях культурного многообразия: критический анализ (на примере США) / С.Л. Федько // Актуальні проблеми психології [зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України]. – Київ, 2013. – Том. 11. Психологія особистості, психологічна допомога особистості. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 460–467.
4. Федько С.Л. Современные тренды в мировой практике оказания психологической помощи: индигенизация и универсализация / С.Л. Федько // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету : Філологія. Педагогіка. Психологія. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2014. – № 8. – С. 206–213.
5. Федько С.Л. Проблема ценностно-смыслового компонента в практике оказания психологической помощи / С.Л. Федько // Науковий вісник Херсонського державного університету : Серія “Психологічні науки” – 2014. – № 2. – С. 136–140.

*Статті в іноземних виданнях і виданнях, що індексуються у світових
наукометричних базах і системах:*

1. Бондаренко А.Ф. Тенденции индигенизации и их осмысление в современной консультативной психологии / А.Ф. Бондаренко, С.Л. Федько // Медицинская психология в России : электрон. науч. журн. – 2014. – № 5(28) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL:http://www.mprj.ru/archiv_global/2014_5_28/pomer/pomer02.php
2. Федько С.Л. Религиозно-философские основания реализации принципа культуросообразности в психологическом консультировании / С.Л. Федько // Проблеми сучасної психології : [зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України]. – 2014. – Вип. 25. – С. 551–565. *Видання входить до наукометричної бази Index Copernicus (IC).*
3. Федько С.Л. Анализ рефлексии собственной профессиональной деятельности практикующими психологами: социокультурный аспект / С.Л. Федько // Международный научный журнал “ScienceRise”. – 2015. – № 6/1(11). – С. 94–100. *Видання входить до наукометричних баз і систем: Index Copernicus (IC), New Journal Impact Factor (NJIF), Scientific Indexing Services (SIS), Scientific Journals (ISJ); General Impact Factor (GIF); Open Academic Journals Index (OAJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI).*

Матеріали доповідей на наукових та науково-практичних конференціях:

1. Федько С.Л. Культурно-специфические методы оказания психологической помощи: перспективы и ограничения / С.Л. Федько // Психология – наука будущего : Материалы V Междунар. конф. молодых ученых (28 – 29 ноября, 2013 г., г. Москва) / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко, Н. Е Харламенкова, К.Б. Зуев. – М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2013. – С. 641–643.
2. Федько С.Л. Проблема реализации принципа культуросообразности в современной практике оказания психологической помощи / С.Л. Федько // Актуальные вопросы психологии : Материалы VI Междунар. науч.-практ. конф., (22 апреля 2014 г., г. Краснодар) : [сб. науч. тр.]. – Краснодар, 2014. – С. 23–29.
3. Федько С.Л. Мультикультурное консультирование как актуальная тенденция в современной практике оказания психологической помощи / С.Л. Федько // Current Trends of Development of World Psychological Practice: Materials of the 1st Intern. Scient.-Pract. Conf. of Young Scientists (17–18st April, 2014, Kryvyi Rih) / ed. Z.M. Miroshnyk, M.S. Velykodna. – Kryvyi Rih: Roman Kozlov, publisher, 2014. – P. 55–57.
4. Федько С.Л. Реализация принципа культуросообразности в практике оказания психологической помощи: этнопсихолінгвістический аспект / С.Л. Федько // Психолінгвістика в сучасному світі : Тези IX Міжнар. наук.-практ. конф. (23–24 жовтня 2014 р., м. Переяслав-Хмельницький) / Відп. ред. Л.О. Калмикова; ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький : “Видавництво КСВ”, 2014. – С. 49.
5. Федько С.Л. Базові підстави побудови культуровідповідних моделей психологічного консультування / С.Л. Федько // Україна і світ: діалог мов і культур : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (01–03 квітня 2015 р., м. Київ). – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – С. 704–706.
6. Федько С.Л. Факторна структура соціокультурного змісту професійної рефлексії практикуючих психологів / С.Л. Федько // Психолінгвістика в сучасному світі : Тези X Міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 жовтня 2015 р., м. Переяслав-Хмельницький) / Відп. ред. Л.О. Калмикова; ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О.М., 2015. – С. 120.

АНОТАЦІЇ

Федько С.Л. Культуродоцільні тенденції в практиці надання психологічної допомоги. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ, 2016.

У дисертації представлено теоретичний аналіз проблеми соціокультурної зумовленості практики надання психологічної допомоги й емпіричне вивчення особливостей репрезентації вказаного феномену у професійній свідомості практикуючих психологів. Здійснено комплексний аналіз існуючих поглядів на проблематику психологічного консультування в контексті культури, що передбачає зумовленість специфіки ведення консультативного процесу соціокультурним середовищем. Визначено й охарактеризовано основоположні принципи й умови побудови культуродоцільних моделей психологічного консультування, основним серед яких є звернення до філософсько-аксіологічного виміру культур.

З'ясовано, що особливості спрямованості соціокультурного змісту роботи психологів-практиків визначаються двома культуродоцільними тенденціями – індигенізацією та універсалізацією – експліцитність та імпліцитність яких визначає актуальне ставлення професіоналів до власної діяльності у сфері консультативних послуг. Установлено, що виправданим є не протиставлення індигенної тенденції універсалістській, а розуміння того, що йдеться насправді про експліцитно та імпліцитно індигенні позиції, погляди й системи консультування і психотерапії.

Зважаючи на специфіку отриманих результатів, пропонується доповнити професійне навчання практичних психологів таким компонентом професійної підготовки, як “соціокультурна компетентність”, що передбачає володіння вміннями успішного вирішення професійних завдань культуровідповідними способами.

Ключові слова: психологічне консультування, психотерапія, соціокультурна компетентність, принцип культуродоцільності, антипсихіатрія, панпсихологізація, універсалізація, індигенізація.

Федько С.Л. Культуросообразные тенденции в практике оказания психологической помощи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2016.

В диссертации представлен теоретический анализ проблемы социокультурной обусловленности практики оказания психологической помощи и эмпирическое исследование особенностей репрезентации указанного феномена в профессиональном сознании практикующих психологов.

Проведен комплексный анализ существующих взглядов на проблематику психологического консультирования в контексте культуры, т.е. с позиций обусловленности специфики ведения консультативного процесса социокультурной средой. Определены и охарактеризованы основополагающие принципы и условия построения культуросообразных моделей психологического консультирования, центральным среди которых выступает обращение к философско-аксиологическому измерению той или культуры.

Установлено, что особенности направленности социокультурного содержания работы психологов-практиков определяются двумя культуросообразными тенденциями – индигенизацией и универсализацией – эксплицитность и имплицитность которых предопределяет актуальное отношение профессионалов к собственной деятельности в сфере консультационных услуг. При этом целесообразным является не противопоставление индигенных тенденций универсальной, а понимание того, что речь идет на самом деле об эксплицитно и имплицитно индигенных позициях, взглядах и системах консультирования и психотерапии.

Таким образом, обогащены научные представления о специфике оказания психологической помощи индивиду в контексте его культуры, путем переосмысления подходов в психологическом консультировании с позиций их ценностно-смысловой обусловленности с целью нахождения точек соприкосновения между психологическим консультированием и этнокультурными особенностями.

Исследование специфики репрезентации феномена культуросообразности в профессиональном сознании психологов-практиков показало, что проблема анализа собственного профессионального позиционирования в социокультурном измерении психологической помощи не является отрефлексированной должным образом. Свидетельством этого выступают наличие противоречий в рефлексивном анализе психологами социокультурных детерминант собственной профессиональной деятельности, в частности касающихся понимания рамок своей профессиональной компетентности, а также обусловленности своей профессиональной деятельности идеологией панпсихологизма.

Предлагается дополнить профессиональное обучение практических психологов таким компонентом профессиональной подготовки, как “социокультурная компетентность”, которая предполагает владение умениями успешного решения профессиональных задач культуросообразными способами и базируется на должном уровне социокультурной рефлексии, выступая при этом едва ли не важнейшей составляющей продуктивной профессиональной деятельности психолога-практика.

Ключевые слова: психологическое консультирование, психотерапия, социокультурная компетентность, принцип культуросообразности, антипсихиатрия, панпсихологизация, универсализация, индигенизация.

Fedko S.L. Culturally Appropriate Trends in Psychological Counselling. – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Psychological Sciences, Speciality 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2016.

This thesis presents a theoretical analysis of socio-cultural conditionality of psychological counselling practice and the empirical study of the stated phenomena representation in the professional consciousness of counselling psychologists. The comprehensive analysis of existing views on the issue of psychological counselling in the context of culture, which implies the counselling process conditionality by the sociocultural environment, was provided. The fundamental principles for creating the culturally-oriented models of psychological counselling, the cornerstone among which is an appeal for the philosophical and axiological dimension of cultures, were defined.

It was determined that the peculiarities of the orientation of the socio-cultural content of counselling psychologists' work is defined by two culturally-appropriate trends – indigenization and universalization; the explicitness and implicitness of which determine the actual reflexive attitude of psychologists towards their own professional activity in counselling service.

It was found that the indigenization and universalization opposition is inherently incorrect. It is important to understand that it is actually about the explicit and implicit indigenous positions, views and systems of counselling and psychotherapy.

Due to the specificity of the obtained data, the supplement of the counselling psychologists' vocational training with such component of the professional training as “socio-cultural competence”, that involves skills of successful solution of professional tasks using the culturally-appropriate methods, is proposed.

Keywords: counseling, psychotherapy, socio-cultural competence, the culture conformity principle, antipsychiatry, panpsychologization, universalization, indigenization.